

Roman Darowski

Stanisław Radzimski SJ (1565—1622), wykładowca filozofii w Braniewie i Kaliszu

Studia Philosophiae Christianae 24/2, 179-191

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z ZAGADNIEŃ HISTORII FILOZOFII

ROMAN DAROWSKI

STANISŁAW RADZIMSKI SJ (1565—1622), WYKŁADOWCA FILOZOFII W BRANIEWIE I KALISZU

Treść: Wstęp. 1. Biografia. 2. Spuścizna filozoficzna. 2.1. Rękopis wykładów logiki. 2.2. *Assertiones ex universa philosophia*. 3. Poglądy. 3.1. Zagadnienie wiedzy naukowej. 3.2. Logika. 3.3. Metafizyka. 3.4. Bóg i inteligencja. 3.5. Filozofia przyrody (fizyka). 3.6. Psychologia. 3.7. Etyka. 4. Podsumowanie.

Działalność filozoficzna Radzimskiego nie była dotąd przedmiotem zainteresowania. Nieliczne teksty drukowane zwracają uwagę na inne dziedziny jego pracy (misja na Śląsku i w Siedmiogrodzie, praca administracyjna, elementy ascetyczne). Nie są przy tym wolne od nieścisłości¹.

Niniejszy artykuł zawiera krótką biografię Radzimskiego, opartą głównie na źródłach rękopiśmiennych, pochodzących przede wszystkim z Centralnego Archiwum Jezuitów w Rzymie, wykaz i omówienie jego spuścizny filozoficznej oraz charakterystykę poglądów.

1. BIOGRAFIA

Stanisław Radzimski (Radzyski, Radziński, Radzyński), herbu Napiwon, syn Wojciecha i Doroty Mycielskiej², urodził się w 1565 roku³

¹ E. Heleniusz, *Wspomnienia polskich czasów dawnych i późniejszych*, t. 1, Lwów 1894, 77; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 1, Lwów 1900, 365; t. 4, Kraków 1905, 292—293, 402, 585—592, 966, 969, 974. Zob. także pozycje przytoczone w następnych przypisach.

² K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 8, Lipsk 1841, 38—39.

³ Na ten rok urodzenia wskazuje większość tzw. katalogów trzyletnich. Trudność jednak polega na tym, że nie podają one roku urodzenia, lecz liczbę lat i to niekiedy dość niedokładnie. Radzimski figuruje w katalogach trzyletnich, zachowanych w Centralnym Archiwum Jezuitów w Rzymie (*Archivum Romanum Societatis Iesu* — skrót: ARSI), z lat: 1584, 1587, 1590, 1593, 1597, 1599, 1603, 1606, 1611, 1619 i 1622) (Pol. 6—8). Katalogi te zawierają nadto informacje o miejscu pochodzenia, studiach i zajęciach. Katalogi roczne natomiast (tzw. *breves*) z lat 1591—1623 (Pol. 43 oraz Pol. 7: dl ar. 1601/02) dostarczają danych o bieżących zajęciach Radzimskiego. Mikrofilmy lub fotokopie powyższych katalogów oraz innych źródeł rękopiśmiennych wymienionych w tym

w Zacharzewie (parafia Wysocko) w województwie kaliskim⁴. Szkołę średnią do retoryki włącznie ukończył w Kolegium Jezuitów w Wilnie. Dnia 30 VII 1583 r. wstąpił do Towarzystwa Jezusowego i w Wilnie odbył nowicjat. Od maja 1585 r. przebywał w Poznaniu i w tym okresie towarzyszył jednemu z księży jezuitów podczas jego prac misyjnych na Śląsku.

Od r. 1586 przebywał w Siedmiogrodzie jako uczestnik prowadzonej tam wówczas przez jezuitów polskich misji, ucząc w klasach niższych w Kolegium w Kolożwarze (Claudiopolis, obecnie Cluj w Rumunii) i w Białogrodzie (Alba Iulia) oraz przez pół roku pomagając w pracy administracyjnej⁵. W Siedmiogrodzie odznaczył się m.in. ofiarną pracą przy niesieniu pomocy chorym w czasie zarazy. Sam również chorował i przez pewien czas sądzono nawet, że zmarł wskutek zarazy⁶. Po śmierci Stefana Batorego (1586) misja siedmiogrodzka upadła, a Radzimski wśród rozlicznych trudności i niebezpieczeństw ze strony innowierców wrócił do Polski.

W latach 1588—1590 Radzimski uczył syntaksy i humaniorów w Lublinie. Od wiosny 1591 r. do końca 1593 r. studiował filozofię w Kolegium Poznańskim pod kierunkiem Jakuba Ortiza, a następnie aż do r. 1598 teologię w Akademii Wileńskiej⁷. Pod koniec studiów teologicznych przyjął w Wilnie święcenia kapłańskie. Opinia o nim pocho-

artykule znajdują się w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie.

⁴ Najwcześniejszy katalog trzyletni: z r. 1584, a więc z okresu pobytu Radzimskiego w nowicjacie w Braniewie, jako miejsce jego urodzenia wymienia Wysocko w Wielkopolsce, w którym była parafia (ARSI, Pol. 6, f. 19), natomiast analogiczny katalog z r. 1597 (Pol. 7-I, f. 208^v) podaje, że pochodzi ze wsi Zacharzewo w Wielkopolsce. Na podstawie *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (t. 14, Warszawa 1895, 213 oraz 121) można ustalić, że Zacharzewo należało do parafii Wysocko (Małe), co wyjaśnia podanie obu miejscowości: Zacharzewa, w którym się urodził, i Wysocka, gdzie został ochrzczony. Słownik zawiera nadto informację, że współwłaścicielem Wysocka z XVI w. był Wojciech Radziński, ojciec Stanisława.

⁵ Por. zaczerpnięty z ARSI *Status peronalis domiciliorum S. I. in Transylvania primo semestri anni 1586*, Coll. Claudiopolitanum, w: *Monumenta antiquae Hungariae*. Ed. L. Lukács, t. II (1580—1586), Roma 1976, 1019; A. Bussau do P. Skargi dnia 21 VIII 1586 r. z Kovár, w: *Epistolae et acta Transylvaniae temporibus principum thory* (1571—1613) collegit et edidit A. Veress, vol. 2, Budapest 1913, 179; *Catalogus primus resid. Albanae SJ*, 1587, tamże, 214 (z ARSI).

⁶ *Catalogus sociorum in Transylvania peste extinctorum mense septembri 1586*, w: *Monumenta antiquae Hungariae*, dz. cyt., s. 1015.

⁷ Ze względu na półroczne opóźnienie kursu filozoficznego prowadzonego przez Ortiza (rozpoczęto go na wiosnę r. 1591 zamiast w jesieni 1590 r.) nastąpiło zakłócenie toku studiów teologicznych Radzimskiego, które podjął zaraz po filozofii. Katalog roczny z r. 1593/94 wymienia go wprawdzie już wśród słuchaczy teologii w Wilnie, ale *Primus catalogus Coll. Vilnensis* z lipca 1597 r. zaznacza, że nie skończył jeszcze teologii: „Studuit ... theologiae tribus annis et medio” (ARSI, Pol. 7-I, f. 208^v). Studia teologiczne trwały wówczas z reguły 4 lata. Niewątpliwie błędna jest notatka zamieszczona w *Liber extraordinarius Provin-*

dząca z tego okresu podkreśla jego zdolności i roztropność oraz zdatność do różnych prac, wśród których jednak nie ma nauczania filozofii. Postępy bowiem, jakie osiągnął w studiach filozoficznych i teologicznych, były przeciętne⁸.

W latach 1598—1601 Radzimski wykładał filozofię w Kolegium Jezuitów w Braniewie, prowadząc pełny, tj. trzyletni kurs, przeznaczony dla kleryków jezuickich i dla studentów świeckich, m.in. dla alumnów Seminarium Papieskiego. Był w tym okresie w Braniewie jedynym wykładowcą filozofii i obok logiki, filozofii przyrody (fizyki) i metafizyki wykładał także matematykę i etykę. Z tego okresu pracy dydaktycznej Radzimskiego pochodzi zbiór tez z całości filozofii oraz rękopis jego wykładów (dyktaty) z zakresu logiki. Po ukończeniu wymienionego kursu odprawił w Krakowie w Kolegium św. Szczepana tzw. trzecią probację, czyli roczne studium prawa zakonnego i duchowości ignacjańskiej. Potem został skierowany do Kalisza, gdzie prowadził drugi i trzeci rok kursu filozoficznego dla kleryków jezuickich i dla studentów świeckich (1602—1604). Z tych lat pracy dydaktycznej Radzimskiego nie udało się odnaleźć żadnej spuścizny.

Następnie został przeniesiony do Domu Profesorów przy kościele św. Barbary w Krakowie, skąd kilkakrotnie wyjeżdżał na dłuższe misje, m.in. na życzenie kard. Bernarda Maciejowskiego, bpa krakowskiego, pracował wraz z innym jezuitą jako rekolekcjonista w klasztorze Sióstr Klarysek w Starym Sączu i jako misjonarz w Nowym Sączu i na Spiszu⁹. Na początku 1605 r. został mianowany socjuszem (doradcą i zastępcą) prowincjała jezuitów w Polsce, którym był wówczas Włoch Decius Striveri i funkcję tę pełnił półtora roku¹⁰. Dnia 7 VIII 1605 r. złożył w Krakowie uroczystą profesję 4 ślubów, która kończy okres formacji jezuitę¹¹.

W lecie 1607 r. został przełożonym (superiorem) rezydencji jezuitów we Lwowie i w tym charakterze zabiegał o otwarcie w tym mieście kolegium ze szkołami, co wywołało sprzeciw mieszczan oraz rozliczne procesy. Po przezwyciężeniu trudności rezydencję zamieniono na kolegium, którego pierwszym rektorem został właśnie Radzimski. Dnia

cialis, że Radzimski zdał egzamin końcowy z teologii w kwietniu 1578 r. (Wilno, Bibl. Uniwersytecka, rkps F 13—35, f. 61; zob. także f. 1); chodziło oczywiście o rok 1598.

⁸ „Stanislaus Radzimski complexionis cholericæ, ingenio et iudicio bono, erit aptus ad regendum, concionandum, conversandum, audientium confessiones, docendam Rhetoricam, casus et controversias, profect in Philosophia et Theologia mediocriter”. *Catalogus secundus Coll. Vilmensis*, 1597, Wrocław, Ossolineum, rkps 96, s. 25.

⁹ J. Wielewicki, *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od r. 1600 do r. 1608 (włącznie)*, Kraków 1886, 76—79. Zob. tamże, s. 81, 176, 229 i 247; S. Załęski, *OO. Jezuitów przy kościele św. Piotra i Pawła w Krakowie*, Nowy Sącz 1896, 170—171.

¹⁰ *Acta et historia Coll. Posnan.*, 1574—1606, Warszawa, Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, rkps 440, f. 204^v; zob. także f. 161 i 182^v.

¹¹ ARSI, Profesi, Germ. 4, f. 270—271 (własnoręcznie napisana formuła ślubów); *Acta et historia Coll. Posnan.*, rkps cyt., f. 205 (prow. Striveri wzywa dnia 1 VIII 1605 r. M. Smigleckiego, rektora poznańskiego, na profesję Radzimskiego w Kaliszu).

2 X 1608 r. uroczyście otwarto szkoły¹². Wkrótce potem Radzimskiego posłano do Kamieńca, gdzie początkowo był kaznodzieją i pracował w duszpasterstwie, a od r. 1610 był najpierw przez krótki czas wicerektorem powstającego tam kolegium ze szkołami, a następnie rektorem aż do 1619 roku¹³. W tym czasie czynił uwieńczone skutkiem starania o otwarcie domów jezuickich w Winnicy (1611) i w Barze (początki w r. 1616). Kilkakrotnie też jako kapelan towarzyszył wojskom polskim w wyprawach przeciw Tatarom i Turkom.

W r. 1619 został ponownie socjuszem prowincjała, tym razem Jana Argenti, także Włocha, ale już w roku następnym objął rządy Kolegium w Kaliszu. Nie na długo jednak, bo w 1622 r. był już rektorem Kolegium w Lublinie. Jako socjusz prowincjałów i przełożony różnych domów brał kilkakrotnie udział w Kongregacjach Prowincji¹⁴. Zmarł w Lublinie dnia 28 X 1622 roku¹⁵. Według nekrologu w pogrzebie wzięło udział wielu dostojników kościelnych i świeckich (*Principes atque Palatini*). Charakterystyczną cechą Radzimskiego były zdolności administracyjne. Wielu współczesnych i późniejszych uważało go za świętobliwego, a F. Jaroszewicz zamieścił jego sylwetkę w książce *Matka świętych Polska*¹⁶.

2. SPUSCIZNA FILOZOFICZNA

Na spuściznę filozoficzną Radzimskiego, do której udało się dotrzeć, składają się dwie pozycje: rękopis wykładów logiki prowadzonych w Braniewie w r. 1598/99 oraz zbiór 100 tez z całości filozofii (z przewagą filozofii przyrody) przeznaczonych na dysputę w Braniewie w lipcu 1601 r. na zakończenie trzyletniego kursu¹⁷. Tez bronił student filozofii, Wilhelm Corvinus, Duńczyk, Obie pozycje noszą znamię autorstwa Radzimskiego. Estreicher nie rejestruje zbioru tez drukowanych, a osobnego katalogu rękopisów filozoficznych — jak wiadomo — brak. Wskutek tego Radzimski jako filozof był zupełnie nieznan.

Oto opis bibliograficzny i przegląd treści spuścizny filozoficznej Radzimskiego.

¹² Por. J. Wielewicki, dz. cyt., s. 235; M. Wielewicz, *Historia Collegii Leopoliensis S. I.*, Wien, Oesterreichische Nationalbibliothek, Cod 11988, s. 64 i nn.; *Annae literae S. I. de Prov. Poloniae*, 1609, Coll. Leopoliense, ARSI, Pol. 51, f. 189^v—190^v. Na temat fundacji kolegium we Lwowie obszernie pisze Załęski, dz. cyt., t. 4, 585 i nn.

¹³ *Annae literae S. I. Prov. Poloniae*, 1610, Coll. Camenecense, ARSI, Pol. 51, f. 224—225^v; zob. także historię tego kolegium z lat 1610—1619: Pol. 66, sub voce.

¹⁴ Np. w r. 1606 w Wilnie, w 1607 w Jarosławiu, w 1611 w Krakowie, w 1614 w Jarosławiu. Zob. *Congregationes*, Oesterreichische Nationalbibliothek, Cod 11977, f. 170, 183^v, 197, 199, 210^v.

¹⁵ ARSI, Pol. 43, f. 174 (miejsce i data śmierci); Pol. 68, s. 57 (nekrolog).

¹⁶ F. Jaroszewicz, *Matka świętych Polska*, Kraków 1767, 129. Biografia opiera się na Niesieckim. Wzmiankuje ją Romuald Gustaw w wydanej pod swą redakcją *Hagiografii Polskiej*, t. 2, Poznań 1972, 695, gdzie jednak przez pomyłkę podano nazwisko: Radziwiński.

¹⁷ W dedykacji znajduje się informacja o trzyletnich studiach filozoficznych broniącego tez Duńczyka: „... triennale decurso stadio ...” (k. 5).

2.1. Rękopis wykładów logiki

Braniewo 1598/99, Kolegium Jezuitów, format: 20 × 15 cm, stron 621 (liczbowanych później ołówkiem) + 34 nie zapisanych, kodeks papierowy, łaciński, pismo jednej ręki z wyjątkiem s. 449—460, 523, 577—578. Brak k. tyt. całości.

— Biblioteka Katedralna w Gnieźnie, syng.: Ms 1049. Rkps należał do Biblioteki Seminarium Duchownego w Gnieźnie.

Części rękopisu:

De physionomia hominis (s. 3—6; próba określenia cech charakteru itp. na podstawie wyglądu zewnętrznego; dopisana tą samą ręką w czasie studiów filozoficznych lub nieco później na wolnych kartach przed właściwym wykładem logiki).

Introductio ad universam logicam Aristotelis per Reverendum Patrem Stanislaum Radzimski ordinarium philosophiae professorem 1599. In collegio Brunbergensi Societatis Iesu (s. 7—83; na s. 7 metaloryt: 2 kolumny, u góry IHS, w środku tytuł tej części rękopisu).

Commentarii in universam logicam Aristotelis una cum quaestionibus (s. 87—621):

Disputationum logicarum pars prima ubi de iis, quae ad primam operationem spectant (s. 137—142).

Tractatus in introductionem Porphyrii (s. 143—263).

In praedicamenta Aristotelis (s. 265—380); na s. 366, 370 i 380 rok: 1599.

Logicae pars secunda, quae est de II operatione intellectus (s. 381—402).

Logicae pars tertia, in qua de tertia operatione intellectus disputatur (s. 402—621).

Na s. 427 piękny wykres dotyczący reguł sylogizmu. Na s. 428 zapisano jedynie tytuł następnej części: *In librum II Priorum [Analyticorum] Aristotelis de syllogismo physiognomico*.

In libros Aristotelis analyticos seu resolutorios (s. 429—619; *Tractatus de scientia*, s. 534—598). Na s. 598 rok: 1599.

In VIII libros topicorum Aristotelis (s. 610—621; właściwie retoryka); s. 622—656 nie zapisane.

Na końcu całości (s. 621) notatka: „Haec igitur de Topicis sufficient. De Elenchis et Sophismatibus quia satis superque in Introductione diximus, eo lectorem remittimus. Interea finem universae Logicae ponimus anno 1599 quinto Calendas Augusti [28 VII]. Sub R. P. Stanislaio Radzimski”¹⁸.

2.2. Assertiones ex universa philosophia

Assertiones ex universa philosophia; quas V. Calendas Augusti Anno Domin M. DCI [28 VII 1601] in celebri Lycaeo Brunoritano S. I. post feliciter confectum Philosophiae curriculum ad specimen eruditionis edendum, publice disputandas proposuit atque defendit ingenuus ac eruditus iuvenis GVLHIELMUS CORVINVS, DANVS Praeside R. P.

¹⁸ Na rękopis wykładów Radzimskiego z logiki, prowadzonych w Braniewie w r. 1598/99, zwrócił już uwagę J. E. Jankowski w książce *Krótki rys logiki wraz z jej historią* (Kraków 1822, 188—189) oraz w rozprawie pt. *Succincta logices in Polonorum scholis historia* (Cracoviae 1828, 10). Warianty tytułów oraz różna ilość stron wskazują na to, że jego informacje dotyczą innego egzemplarza rękopisu (tj. pisanego przez innego studenta). Jankowski nie podaje, gdzie znajduje się wzmiankowany przez niego rękopis.

Stanisław Radzinski, S. J. in eodem Gymnasio Philosophiae Professore ordinario.

Brunori [Braniewo 1601], Apud Georgium Schönfels, 4^o, k. 23 nie liczbowanych.

Estreicher nie rejestruje tego druku; J. Trypućko, *Polonica vetera Upsaliensia*, Uppsala 1958, s. 32, nr 518 (pod: Corvinus).

— Kraków, Biblioteka Jagiellońska 390806 I (na końcu pozycji z tą sygnaturą dodano 7 kart nie należących do *Assertiones*);

— Uppsala, Biblioteka Uniwersytecka Utl. Diss. Gamla 35: 15 (3), kserogram w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie; drugi egz. tamże: Utl. Disp. N. 5 Philos. 41 (24).

K. 2—3: 3 wiersze (pierwszy *defendensa*, czyli broniącego tez) na cześć Chrystiana IV, króla Danii i Norwegii

3^v—5^v: Gulhielmus Corvinus Malmogiensis, dedykacja Chrystianowi IV, w której podkreślono korzyści płynące ze studium filozofii.

6—21 (arkusze B—E₄): Tezy filozoficzne

De scientia in communi (tezy I—V; brak t. VI)

Ex prima philosophia (VII—XVIII)

De Deo et intelligentiis (XIX—XXVI)

Ex physica (XXVII—XCIV, ark. B_{4v}—E_{2v}). Dzieli się na 15 części, m. in. o zasadach ciała naturalnego, o przyczynach, o powstawaniu i ginieciu, o ziemi i niebie, o duszy (t. LXXI—LXXXVI; o duszy rozumnej, t. XCII—XCIV) oraz o zagadnieniach z zakresu tzw. *Parva naturalia*.

Ex morali disciplina (XCV—XCVII)

Ex mathematica (XCVIII)

Ex Logica (XCIX—C)

K. 21^v—23^v: *Syncharistica Gulhielmo Corvino Dano, cum Theses defendisset, ab amicis facta*.

Są to epigramy kilkunastu autorów, kolegów broniącego tez. Przedostatni epigram zawiera pochlebną wzmiankę o Radzimskim (k. 23^v):

„Lampada cui tradis RADZIMI docte professor,

GRIFFIDIUS Latia Doctor ab urbe novus;

Tela ubi CORVINUS te praeside iacta retundit,

Dana Minerva, ait, est quae Danaea fuit.

Matthias Kostka: Nobilis Borussus”

3. POGLĄDY

3.1. Zagadnienia wiedzy naukowej

Właściwą filozofię poprzedza w zbiorze drukowanym pięć tez na temat wiedzy naukowej (*scientia*) w ogólności, opartych w zasadzie na poglądach Arystotelesa wyrażonych w *Analitikach*. Rękopis wykładów logiki również zawiera te zagadnienia, ale nie na początku, lecz w komentarzu do tego właśnie traktatu Stagiryty.

Wiedza naukowa jest pewnym i oczywistym poznanem przedmiotu istniejącego w sposób konieczny i niezmienny, uzyskanym dzięki poznaniu właściwej i koniecznej jego przyczyny. Człowiek zdobywa wiedzę przez powodzenie dzięki działaniu umysłu na podstawie oczywistych i bezpośrednich zasad, uzyskanych w procesie indukcji lub w doświadczeniu¹⁹. Radzinski odrzuca wyraźnie poglądy Platona, Awerroesa

¹⁹ „Scientia, quae est cognitio certa et evidens rei necessariae et invariabilis per propriam et necessariam causam ... per demonstratio-

i Awicenny na ten temat. Akty poznania powtarzane częściej tworzą z czasem swoisty trwały stan (*habitus*) wiedzy, która jako całość stanowi jedność dzięki tej samej racji formalnej (*una ratione formali*), znajdującej zastosowanie we wszelkiej nauce. Pewien stopień abstrakcji jest wprawdzie wymagany w każdej wiedzy naukowej, ale nie on stanowi o jej istocie. Wiedza naukowa dzieli się na teoretyczną, której celem jest kontemplacja prawdy, i na praktyczną, która nadto jest skierowana z natury ku działaniu. Wiedza teoretyczna z kolei dzieli się na metafizykę, matematykę i fizykę (filozofię przyrody), natomiast wiedza praktyczna posiada wiele działów, gdyż istnieje wiele stałych dyspozycji praktycznych (*habitus practici*) tak w dziedzinie woli, jak i umysłu. Wymienione trzy dziedziny wiedzy teoretycznej różnią się między sobą istotnie i dlatego nie są sobie wzajemnie podporządkowane.

3.2. Logika

Do odtworzenia poglądów logicznych Radzimskiego posiadamy obecnie dwa źródła: rękopis wykładów z Braniewa z r. 1598/99 oraz zbiór tez z całości filozofii, gdzie jednak logika została uwzględniona w małym tylko zakresie. Natomiast do pozostałych dyscyplin filozoficznych jedynym źródłem jest zbiór tez z całości filozofii.

Kolejność wykładanych traktatów logicznych została podana przy omawianiu treści rękopisu z logiki. Z podanej tam ich objętości można też wyciągnąć pewne wnioski na temat przypisywanej im roli. Warto zwrócić uwagę na to, że na początku logiki Radzimski — podobnie jak i inni współcześni wykładowcy filozofii — przekazywał studentom skrót logiki jako wprowadzenie i przygotowanie do szczegółowego studium tej dyscypliny. Poniżej zostaną zreferowane jedynie ważniejsze poglądy.

Logika jest nauką kierującą czynnościami umysłu. Czynności te więc jako podległe kierowaniu stanowią jej przedmiot. Celem jej nie jest poznanie przedmiotu istniejącego w świecie zewnętrznym — co jest zadaniem innych nauk — lecz poprawność i doskonałość działań umysłu²⁰. Logika jest nauką praktyczną, stanowi narzędzie wiedzy i należy do filozofii; logik więc jest prawdziwie filozofem²¹.

Właściwy zrąb logiki dzieli się na 3 części, które mają za przedmiot 3 podstawowe działania umysłu: pojęciowanie, sądzenie i rozumowanie.

Radzimski m.in. przyjmuje tylko trzy figury sylogizmów; czwarta bowiem figura Galena jest sprowadzalna do figury pierwszej. Część trzecia została rozbudowana szczególnie obszernie. Główne narzędzie wiedzy naukowej stanowią definicja i dowodzenie (*demonstratio*); definicja dotyczy pierwszego działania umysłu, dowodzenie — trzeciego. Poznawanie naukowe (*scire*) jakiejś rzeczy polega na odkryciu przy-

nem, intellectus nostri efficacitate, ex principiis evidentibus ac immediatis inductione vel experientia intellectis quasi educitur". *Assertiones*, teza I.

²⁰ „Recte definiri logicam scientiam directivam operationum intellectus", Rkps logiki, s. 130; „Cum [logica] in dirigendis operationibus intellectus occupetur, haud dubio operationes intellectus ut dirigibiles obiectum ipsius erunt; similiter finis non est cognitio obiecti ut in scientiis speculativis, sed perfectio operationum intellectus". Tamże, s. 9; „Logica ... est scientia directiva operationum intellectus ...". *Assertiones ex universa philosophia* druk, teza XCIX.

²¹ Rkps logiki, s. 118 i 122.

czynny, dzięki której ta rzecz istnieje. Dowodzenia powinno się opierać na przesłankach prawdziwych, pierwszych (aksjomatach) i bezpośrednich (tj. bez luk w przesłankach), bardziej znanych, czyli bogatszych w treść i uprzednich oraz na przesłankach koniecznych, ogólnych treściowo i zakresowo i znajdujących się w tym samym ciągu (szeregu) dowodzenia. Treść przesłanek jest przyczyną metafizyczną treści wniosku.

3.3. Metafizyka

Metafizyka zajmuje wśród nauk najwyższe miejsce. Jej przedmiotem adekwatnym jest byt jako byt, i to byt realny, a bytowość przysługującą wewnątrznie Bogu i stworzeniom, substancji i przypadłościom. Najogólniejszymi własnościami (*affectiones*) bytu są jedność, prawdziwość i dobroć, które od bytu różnią się jedynie myślnie i oznaczają albo negację (jedność), albo jakąś relację myślną.

Pojęcie bytu jest analogiczne w stosunku do swych desygnatów, do których należy zarówno Bóg, jak i stworzenia. Te ostatnie są także formalnie i wewnątrznie bytami mimo swej zależności od Boga.

Bytem jest to, co aktualnie istnieje, czyli to, co posiada istotę aktualną. Istota i istnienie stanowią wewnętrzne zasady bytu, a między sobą różnią się jedynie myślnie²². Istota jest pierwszą i podstawową (*radicale*) zasadą wszystkich czynności i własności danego bytu i w tym znaczeniu stanowi naturę każdej rzeczy, a jako *quidditas* bywa wyrażana w definicji rzeczy. Istnienie zaś to ta sama istota posiadająca rację bytowana w porządku rzeczy; jest to jak gdyby akt drugi i skutek formalny istoty, a do istoty ma się tak jak akt do możliwości²³. Istnienie w sposób istotny i konieczny przysługuje jedynie Bogu, pozostałym zaś bytom jedynie przygodnie i poprzez Boga.

Każdy byt posiada w sobie zasadę swego jednostkowania (*individuationis*). Nie stanowi jej — jak chciał Duns Szkot — *haecceitas*, ani jakaś przypadłość, lecz sama aktualna bytowość danej rzeczy: konkretna materia i konkretna forma wzajemnie związane stanowią zasadę jednostkowania bytu fizycznego złożonego, przede wszystkim jednak forma, która sama wystarczy do tego, by jakiś byt złożony był jednostkowy. Metafizyczną zasadą jednostkowania natury jest warstwa bytowa (*gradus*), z której wynika ostatecznie jego określenie (*praedicatum*). W tej samej zaś naturze stopnie i cechy orzekane (*praedicata*) różnią się jedynie myślnie. Osobnik zaś (*suppositum*) do natury jednostkowej dodaje pewien sposób substancjalny, pozytywny (*modum quendam substantialem positivum*), dzięki któremu uzyskuje ona ostateczne uzupełnienie w zakresie istnienia; przez istnienie natura zostaje umieszczona poza nicością, a następnie to jej istnienie zostaje dopełnione przez samoistność (*subsistentia*).

Istniejąca analogicznie rzeczywistość dzieli się na 10 kategorii bytowych, wśród których pierwsze miejsce zajmuje substancja. Jej pojęcie niekoniecznie zawiera materię, zawiera natomiast zdolność istnienia sa-

²² „Est autem ens idem quod actu existens, seu habens realitatem aut essentiam actualem. Principia ipsius intrinseca sunt essentia et existentia ratione sola inter se distincta”. *Assertiones*, teza XI.

²³ „Existentia autem est illa eadem essentia ut illi est ratio essendi in rerum natura, estque quasi actus secundus et effectus essentiae formalis, habetque se ad assentiam sicut actus ad potentiam”. *Assertiones*, teza XII.

moistnego. Pozostałe kategorie są przypadłościami, które do swego istnienia wymagają substancji. Jednakże aktualne istnienie w substancji nie należy do istoty przypadku, chyba że chodzi o takie przypadłości, które rzeczowo i pojęciowo są wewnętrznie związane z podmiotem, np. sposoby bytowe (*modi*).

3.4. Bóg i inteligencja

Inteligencje są to byty duchowe, obdarzone rozumem i wolą. Najwyższą inteligencją jest Bóg, którego istotę (*quidditas*) człowiek może poznać w tym życiu w sposób właściwy (*proprie*), ale niewyraźnie i bardzo niedoskonale. Podstawą poznania Boga i innych inteligencji są wytwarzane przez nich skutki, gdy zaś chodzi o inteligencję poza Bogiem, to źródłem ich poznania jest jedynie ruch (działanie), jaki one wywołują. Istnienie Boga można udowodnić w sposób oczywisty przy pomocy rozumu naturalnego. Można też wykazać, że Bóg jest jeden, gdyż istnienie wielu bogów jest w sobie sprzeczne. Bóg jest bytem pierwszym i w pełni doskonałym, nieskończonym i aktem czystym. Poznanie (*intellectio*) Boże jest tożsame z Jego substancją, poznaje zaś wszystko aktualnie (*actu*) i wszystkim bezpośrednio kieruje. Radzimski zauważa, że Arystoteles miał na ten temat niejasne poglądy.

Pozostałe inteligencje (aniołowie) są wprawdzie bytami czysto intelektualnymi, ale są złożone; posiadają bowiem władzę o charakterze intelektualnym, które są podstawą czynności poznawczych i wolitywnych, posiadają substancję, naturę i są osobnikami. O ich istnieniu wiadomo z rozumu i z doświadczenia. Domaga się ich także refleksja nad doskonałością wszechświata (jako bytów pośrednich między Bogiem a człowiekiem). Arystoteles wyprowadzał ich liczbę z liczby ciał niebieskich, ale rozum naturalny przekonuje nas, że istnieje ich więcej. Posiadają one istotę duchową, dlatego nie możemy jej dokładnie poznać. Poznajemy ją jedynie przez negacje i odniesienia do rzeczy materialnych. Są to substancje niematerialne, ale w swej mocy i doskonałości naturalnej ograniczone i zależne od Boga podobnie jak inne stworzenia.

3.5. Filozofia przyrody (fizyka)

Filozofię przyrody potraktował Radzimski bardzo obszernie. Wiele jednak omawianych przez niego zagadnień stało się z czasem przedmiotem zainteresowania nauk szczegółowych i wiele ówczesnych poglądów należy dzisiaj do przebrzmiałych. Dlatego referując jego poglądy z tego zakresu, ograniczymy się do tych, które ściślej wiążą się z filozofią we współczesnym rozumieniu i które także obecnie zachowały pewną aktualność.

Przedmiotem fizyki jest ciało naturalne. Posiada ono przy powstaniu (*in fieri*) trzy zasady: materię, formę oraz jej brak (*privatio*). Zarówno samo ciało naturalne, jak i jego składniki są realne: materia więc jest bytowością rzeczowo odrębną od formy i stanowi w stosunku do niej możliwość. Termin „ciało naturalne” pochodzi od „natury”, którą Radzimski definiuje za Arystotelesem jako pierwszą i bezpośrednią (*per se*) zasadę ruchu i spoczynku. Naturze przeciwstawia się sztuka (*ars*). Przy tej okazji Autor zauważa, że wprawdzie dotąd nie udało się uzyskać metalu doskonalszego od złota, to jednak nie jest wykluczone, że z pomocą coraz bardziej rozwijającej się sztuki stanie się to możliwe.

Istnieją tylko cztery rodzaje przyczyn: materia, forma, sprawca i cel; przyczynowość dwu ostatnich przyczyn może w pewnych przypadkach

uzupełnić aktywność Boża. Przyczyny drugie (stworzenia) działają wprawdzie na mocy właściwych im sił, ale do ich działania nieodzowne jest współdziałanie Boże. Szczęśliwy zbieg okoliczności (*fortuna*) i przypadek (*casus*) są przyczynami przypadłościowymi. One także zmierzają ku pewnemu celowi, mimo że nie one go sobie wytyczają.

Pierwszą własnością (*affectio*) ciała naturalnego jest wielkość (*quantitas*), która polega na posiadaniu części (*partes extra partes*). Dzięki nim ciało jest rozciągle. Wielkość różni się rzeczowo od materii. Wielkość jest wprawdzie podzielna w nieskończoność, ale aktualnie nie istnieje byt nieskończony ani co do wielkości, ani co do ilości: Bóg jednak mógłby to sprawić. Z innych własności ciała naturalnego Radzimski omawia „miejsce” i w związku z nim próżnię, o której twierdzi, że w sposób naturalny nie może istnieć; dalej ruch, którego gatunek zależy od kresu (terminu), z którym też rzeczowo się utożsamia, a wreszcie czas, którego definicję — podobnie jak i ruchu — czerpie z Arystotelesa. Czas rozważany jako miara zależy w pewien sposób od intelektu, ale w znaczeniu trwania sukcesywnego jest rzeczywistością całkowicie w sobie niezależną.

Świat został stworzony przez Boga w czasie (prawdopodobnie podczas wiosennego zrównania dnia z nocą!) i do tej prawdy można dojść przy pomocy rozumu naturalnego. Bóg mógłby być stworzyć świat odwiecznie, ale tego nie uczynił. Podobnie przy zagadnieniu końca świata: mógłby on istnieć na wieki, ale z woli Bożej zostanie przekształcony. W poglądach na niebo Radzimski przyjął w znacznej mierze astronomię Arystotelesa wraz z przekonaniem, że inteligencje poruszają ciała niebieskie. Astrologowie są zdolni przewidzieć pewne zjawiska niebieskie, np. zaćmienia, i zależne od zjawisk niebieskich wydarzenia w świecie, jak choroby, trzęsienia ziemi itp., nie mogą jednak przepowiedzieć z pewnością wydarzeń zależnych od woli ludzkiej.

Z zakresu traktatu *O powstawaniu i ginięciu* odnotujemy twierdzenia Radzimskiego, że przypadłości tkwią w samej tylko materii pierwszej, i że w mieszaninach (*mixta*) trwają nie tylko przypadłości, lecz także formy składników, a w bytach żyjących — formy mieszanin.

3.6. Psychologia

Problem duszy omawia Radzimski w obrębie szeroko rozumianej filozofii przyrody. Ze względu jednak na wagę tej problematyki w całości kształcie filozofii oraz ze względu na szerokie jej potraktowanie przez naszego autora poświęcamy jej odrębny paragraf.

Dusza jest — za Arystotelesem — pierwszym aktem ciała naturalnego, organicznego, posiadającego życie w możności. Istnieją w świecie trzy stopnie życia, czyli trzy rodzaje dusz: wegetatywna, sensorywna i rozumna. Ta ostatnia, właściwa człowiekowi, spełnia także funkcje pozostałych. Dusza wegetatywna i dusza sensorywna są wyprowadzone z możności materii, są rozciągle i podzielone; jedynie dusza rozumna jest stwarzana bezpośrednio przez Boga i bytuje cała w całym cielesie i cała w poszczególnych jego części. Dusza posiada władze, które różnią się rzeczowo między sobą i od samej duszy. Przy omawianiu duszy wegetatywnej i sensorywnej podano także wiele szczegółów fizjologicznych i anatomicznych, zwłaszcza na temat zmysłów. Wiele z tych poglądów jednak z czasem zarzucono.

Dusza rozumna jest duchowa i nieśmiertelna. Prawdy te można poznać także przy pomocy rozumu, jak to stwierdza sam Arystoteles.

Każdy człowiek posiada duszę sobie tylko właściwą, indywidualną. Dusza rozumna posiada dwie władze: rozum (z którym utożsamia się pamięć!) i wolę. Przedmiotem adekwatnym rozumu jest wszelki byt, a jego przedmiotem proporcjonalnym — byt zmysłowy. Do poznania go potrzebuje podobizn intelektualnych o charakterze duchowym, które przy udziale wyobraźni wytwarza umysł czynny w umyśle możnościowym. Umysł czynny różni się od możnościowego jedynie formalnie.

Pożądanie (*appetitus*) jest to pewnego rodzaju skłonność i dążność do dobra prawdziwego lub pozornego. Istnieje pożądanie naturalne, zmysłowe i intelektualne. To ostatnie zwykło się nazywać wolą, czyli pożądaniem rozumnym, które jest podstawą wolności i od intelektu różni się rzeczowo. Pożądanie to kieruje się do różnych rodzajów dóbr (*honestum, utile, delectabile*). Dobra skończone jednak nie są zdolne w pełni go zaspokoić. Może tego dokonać jedynie dobro nieskończone, jakim jest Bóg.

3.7. Etyka

Z zakresu etyki Radzimski porusza tylko kilka zagadnień. Z trzech form rządów: monarchii, rządów arystokratycznych i demokracji (*populi totius imperium*) za najlepszą uznaje monarchię, gdyż zbliżona jest do formy rządów istniejącej we wszechświecie (Bóg) i zaleca ją też Arystoteles.

Cnotę (*virtus*) moralną definiuje za Stagirytą jako dobry nawyk, dokonujący wyboru (*habitus electivus*) między dwiema skrajnościami. Cnota więc wówczas jest autentyczna, gdy wybiera przedmiot zgodnie z wymaganiami rozumu, unikając zarówno przesady, jak i niedoboru. Istnieją trzy główne cnoty moralne: sprawiedliwość, męstwo i wstrzeźliwość. Ich podstawą jest wola, tak jak podstawą roztropności jest intelekt. Sprawiedliwość jest cnotą, która respektuje prawo każdego, męstwo zaś polega na umiarze między strachem a zuchwałością. Najwyższym wyrazem męstwa jest męczeństwo²⁴.

4. PODSUMOWANIE

Po przedstawieniu ważniejszych poglądów Radzimskiego rodzi się pytanie o rodzaj tej filozofii. Otóż jest to w swym zasadniczym zrębie filozofia Arystotelesowska. Widoczne są w niej jednak znaczne wpływy późniejszych myślicieli chrześcijańskich, przede wszystkim św. Tomasza z Akwinu (np. stworzenie świata przez Boga w czasie, przemiana obecnej jego postaci, czyli koniec świata, problem poznania Bożego, etyczny problem szczęścia). Charakterystyczne jest przy tym to, że nigdzie wyraźnie nie powołuje się on na Akwinatę. W niektórych zagadnieniach zauważalny jest też wpływ teologii (np. w t. XCVIII, gdzie przy omawianiu najwyższej sfery niebieskiej powołuje się na tekst *Apokalipsy* św. Jana). Świadczy o tym także przyjęcie w kilku przypadkach pewnej dwutorowości: naturalnego biegu rzeczy oraz możliwości jego zmian wskutek interwencji Bożej (*per virtutem divinam*). Nie jest wykluczone, że aktualistyczna definicja bytu (*ens est idem quod actu existens*) nawiązuje bezpośrednio do Tomasza z Akwinu (tomizm egzy-

²⁴ Umieszczona po etyce *Matematyka* zawiera tylko jedną tezę i to z zakresu astronomii, która wówczas stanowiła część matematyki. Tego stwierdza, że istnieje 10 ruchomych sfer niebieskich, jedenasta zaś (właściwe niebo) prawdopodobnie jest nieruchoma.

stencjalny). Natomiast krytyka poglądu Arystotelesa na temat drogi młecznej (t. LVII) jest wynikiem rozwoju astronomii.

Widoczne są również znaczne wpływy poglądów metafizycznych Suáreza: istota i istnienie różnią się jedynie myślnie, zasadą jednostkowania bytów jest *modus*, *modus* także sprawia, że natura jednostkowa staje się osobnikiem. Są to jednak wpływy pośrednie: poprzez Hiszpana Ortiza, którego Radzimski był uczniem w Poznaniu²⁵. Suárez bowiem wydał swe *Disputationes metaphysicae* w r. 1597 w Salamance, jest więc mało prawdopodobne, by Radzimski miał je do dyspozycji w Braniewie już trzy lata później. Nie można także całkowicie wykluczyć wpływu Dunsza Szkota na niektóre z tych poglądów, a także na twierdzenie o formalnej różnicy między jednostkowym i możnościowym, mimo że przy omawianiu zasady jednostkowania bytów (t. XIV) wyraźnie odrzuca skotystyczną *haecceitas*.

W zbiorze tez z całości filozofii zwraca uwagę stosunkowo obszerne potraktowanie zagadnień szeroko rozumianej filozofii przyrody, a zwłaszcza dość szczegółowe uwzględnienie drobnych pism przyrodniczych Arystotelesa (tzw. *Parva naturalia*). Wiadomo, że filozofia przyrody (fizyka) w ciągu w. XVII i XVIII zyskiwała na znaczeniu i poświęcano jej stopniowo coraz więcej uwagi i czasu, ale na przełomie w. XVI i XVII panowała jeszcze względna równowaga dyscyplin filozoficznych. W tej dziedzinie Radzimski jest swoistym wyjątkiem, wyraźnie bowiem uprzedza epokę późniejszą.

STANISŁAW RADZIMSKI SJ (1565—1622),
PROFESSEUR DE PHILOSOPHIE À BRANIEWO ET À KALISZ

Résumé

Radzimski, né à Zacharzewo près de Kalisz, entre en 1583 dans la Compagnie de Jésus et fit ses études de philosophie sous Diego Ortiz SJ au Collège des Jésuites à Poznań (1591—1593) et celles de théologie à l'Académie de Vilna (1594—1598). Ensuite, il enseigne la philosophie au Collège des Jésuites de Braniewo (1598—1601) et au Collège des Jésuites de Kalisz (1602—1604). Puis, il fut recteur des collèges des Jésuites à Lwów, Kamieniec, Kalisz et Lublin où il mourut le 28 X 1622.

Un ample manuscrit de ses cours de logique (Braniewo 1598/99) et une collection imprimée de 100 *Assertiones ex universa philosophia* (Braniewo 1601) proviennent de la période de son enseignement à Braniewo. Les *Assertiones* ont pour objet les disciplines philosophiques suivantes: la logique, la métaphysique, le traité sur Dieu et les „intelligences”, la philosophie de la nature, la psychologie et l'éthique.

La philosophie de Radzimski est en principe celle d'Aristote, mais on y trouve des influences postérieures, surtout celles de St. Thomas d'Aquin. Il admet p. ex. la création du monde par Dieu dans le temps et la transformation future de ce monde — la fin du monde. Les influences des opinions suarezziennes — à travers de Diego Ortiz — y sont aussi visibles: l'essence et l'existence ne diffèrent pas réellement,

²⁵ Na temat poglądów Ortiza zob.: R. Darowski, *Jakub Ortiz SJ (1564—1625), profesor filozofii w Poznaniu i w Akademii Wileńskiej, Studia Philosophiae Christianae*, 19 (1983) 2, 5—24 oraz: *Nowe źródła do działalności filozoficznej Jakuba Ortiza*, tamże, 22 (1986) 2, 15—24.

un mode (modus) est le principe d'individuation des êtres, la nature individuelle devient un suppositum par un mode etc.

Radzinski admet un définition actualiste de l'être („ens est idem quod actu existens”) et — déjà au début du XVII^e siècle — traite longuement les questions de la philosophie de la nature.

MIECZYŚLAW GOGACZ

DOŚWIADCZENIA MISTYCZNE NA TLE ODMIAN WIDZENIA BOGA W ZWIĄZKU Z DAS SEHEN GOTTES MIKOŁAJA Z KUZY¹

1. Profesor Stefan Świeżawski w czwartym tomie swego dzieła pt. *Filozofia XV wieku* napisał, że „w zalecanej przez Kuzańczyka mistyce zasadniczą rolę spełnia wizja ... Aby Deum mystice videre ... winniśmy przede wszystkim usprawnić nasz intelekt. Kuzańczyk umieszcza więc kontemplację, czyli wizję intelektualną, w samym sercu mistyki”².

W poglądzie profesora S. Świeżawskiego na mistykę Mikołaja z Kuzy ważną więc rolę pełnią trzy pojęcia: mistyka, wizja, kontemplacja, ponadto — w tych trzech działaniach człowieka — rola intelektu.

Zauważmy najpierw, że według profesora S. Świeżawskiego Mikołaj z Kuzy akcentuje w mistyce *visio*. Sytuuje to Kuzańczyka w mistycznej tradycji szkoły wiktorynów i przeciwstawia go tradycji cysterskiej, według której nie *visio*, lecz *affectio*, dziś mówi się *serce*, jest podmiotem mistycznego doświadczenia Boga. Mikołaj z Kuzy przez problem *visio* wchodzi do tego nurtu mistyki, według którego wyraża człowieka intelekt, jako podmiot poznania Boga, a nie uczucie, umożliwiające tylko przeżycie Boga. Przeżycie czegoś dotyczy, że może być bezprzedmiotowe. Tym przedmiotem przeżycia mistycznego jest Bóg, bezpośrednio doświadczany przez intelekt człowieka.

Profesor S. Świeżawski ponadto utożsamia *visio* z kontemplacją i uważa ją za centralne pryncypium mistyki Kuzańczyka.

Trzeba tu dopowiedzieć, że *visio* nie wskazuje wyłącznie na kontemplację. Wskazuje także na doświadczenie mistyczne, którego podmiotem — podobnie jak w kontemplacji — jest ludzki intelekt. Uwyraźniają to św. Bonawentura i św. Tomasz z Akwinu.

W związku z tematem mistyki i doświadczenia mistycznego trzeba tu zwrócić uwagę, że w literaturze ascetycznej terminu *mistyka* używa się w dwu znaczeniach:

a) W pierwszym znaczeniu mistyką nazywa się pogłębione życie religijne, głównie od modlitwy skupienia wlanego, a więc od kontemplacji wlanej czynnej aż do modlitwy zjednoczenia przemieniającego .

¹ Jest to tekst wykładu, przygotowanego na sympozjum międzynarodowe, poświęcone tekstowi Mikołaja z Kuzy pt. *De visione Dei (Das Sehen Gottes)*. Sympozjum odbyło się w Trier (RFN) w dniach 25—27 września 1986, zorganizowane przez Cusanus Gesellschaft przy Institut für Cusanus-Forschung an der Universität und der Theologischen Fakultät, Trier.

² S. Świeżawski, *Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku*, t. 4: *Bóg*, ATK, Warszawa 1979, 52.